

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ *

ΕΠΙ ΤΗΣ 1900^{ης} ΕΠΕΤΕΙΩ, ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ ΑΥΤΗΣ

ΥΠΟ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ

ΥΠΟ

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ (†)

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Τὸν Θεόδωρον ἀπασχόλησεν ἐκ τῶν πρώτων τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα. Ὑπῆρχον ἐν τῷ νέῳ κράτει αὐτοῦ πλείστοι ἀρχιερεῖς λαβόντες παρὰ τοῦ Βουλγάρου πατριάρχου τὴν χειροτονίαν. Ἄλλ' ὁ πατριάρχης οὗτος εἶχε χειροτονηθῆ μὲν ὑπὸ τοῦ Βουλγάρου ἐπισκόπου Βιδίνης, ἀνήχηθ' ἰδίᾳ δὲ εἰς τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα ὑπὸ τοῦ παπικοῦ λεγάτου κατὰ τὴν στέψιν τοῦ Ἰωαννίτου, ὡς ἐνωθεὶς μετὰ τοῦ πάπα Ρώμης, ἐπομένως αἱ χειροτονίαι τῶν ἐν Μακεδονίᾳ ἀρχιερέων, οἵτινες περιήλθον νῦν εἰς τὸ κράτος τοῦ Θεοδώρου, προήρχοντο παρὰ τοῦ οὐνότου Βουλγάρου πατριάρχου. Προέβησαν δὲ ὡς ἦτο ἐπόμενόν καὶ οἱ ἀρχιερεῖς εἰς χειροτονίας πρεσβυτέρων καὶ διακόνων. Ζήτημα λοιπὸν προέκυψεν, ἂν αἱ χειροτονίαι αὗται ἦσαν ἔγκυροι καὶ ἂν αἱ ὑπὸ τῶν κληρικῶν τελεσθεῖσαι ἐκκλησιαστικαὶ πράξεις δύνανται ν' ἀναγνωρισθῶσιν. Ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Δημητρίου Χωματιανοῦ συνήλθε τοπικὴ σύνοδος, ἐν ἣ διηγήθησαν αἱ γνώμαι. Οἱ μὲν, προεξάρχοντος τοῦ μητροπολίτου ἸΚαστορίας, ἤθελον ν' ἀποκηρυχθῶσι πάντες οἱ Βούλγαροι ἀρχιερεῖς καὶ αἱ πράξεις αὐτῶν ὡς παράνομοι, οἱ δέ, ὑπὸ τὸν συντετὸν καὶ καὶ πρῶτον ἐπίσκοπον Μογλενῶν, ὑπεστήριξαν ἐνθέρμως τὴν γνώμην, ὅπως ἀναγνωρισθῶσιν αἱ ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων γεγόμεναι χειροτονίαι πρεσβυτέρων καὶ διακόνων, ἐπομένως καὶ αἱ τούτων ἐκκλησιαστικαὶ πράξεις καὶ τὰ μυστήρια. Ἄλλ' ὁ Δημήτριος Χωματιανὸς ἀπεφώνησε «ἵνα μὴ παντάπασιν τὴν ἀκρίβειαν τῶν κανόνων περιφρονήσωμεν, μήτε τοῖς τούτων καταφρονήταις χώραν δώμεν ἐκ παραδείγματος ὡς ἔγγομα καὶ κανονικὰ πράττειν τὰ μὴ καθήκοντα», ἐφ' ᾧ καὶ κατεδίκασε τοὺς Βουλγάρους ἐπισκόπους, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν προαχθέντων εἰς χηρευούσας ἐπισκοπὰς, εἰς ἀνεκκλητὸν στέρησιν τῶν θρόνων αὐτῶν, τοὺς δὲ παρ' αὐτῶν χειροτονηθέντας πρεσβυτέρους καὶ διακόνους εἰς κανονικὰ ἐπιτίμια. Οὐχ ἦττον ἀνεγνώρισε τὰς ἐκκλησιαστικὰς αὐτῶν πράξεις καὶ τὰ μυστήρια.

Πολλῷ σπουδαιότερον ἦτο τὸ ζήτημα τῆς ρυθμίσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων τῆς Ἠπείρου καὶ Μακεδονίας ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἐν Νικαίᾳ

*) Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου τόμου σελ. 531.

ἐδρεύοντα πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, διότι οἱ ἐν Ἀσίᾳ Ἕλληνες ἐθλίβησαν ἐκ τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ Θεοδώρου ὡς αὐτοκράτορος καὶ τῆς κρίσεως αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Χωματιανοῦ, σφετερισθέντος δικαιώματα πατριάρχου. Διὰ τῶν γεγονότων τούτων ἠπειλεῖτο δεινὴ διχοστάσια ἐν τῷ ἑλληνισμῷ, πολιτικῇ ἅμα καὶ ἐκκλησιαστικῇ, διότι ὁ Χωματιανός, κληρικὸς λογιώτατος ἀλλὰ καὶ σοφιστὴς πολυτροπώτατος, ἐδεώρησεν ἑαυτὸν πατριάρχη αὐτόνομον καὶ ἀνεξάρτητον ὡς δῆθεν «Ἀρχιεπίσκοπος Ἀΐουστινιανῆς, Ἀχριδῶν καὶ πάσης Βουλγαρίας». Εἰς τὴν πρώτην ἐκείνην πλάνην τῆς συνταυτίσεως τῆς ἰδιαιτέρας πατρίδος τοῦ Ἰουστινιανοῦ μετὰ τῆς Ἀχρίδος ὁ Χωματιανός, ἐκθάπτων ἐκ τῆς λήθης τίτλους καὶ περιγαμηνάς, παραποιῶν καὶ ἐπίσημα ἔγγραφα, πρὸς ἐνίσχυσιν ματαιῶν φιλοδοξιῶν, προσέδθηκεν ἐν ἐπιγνώσει παρεξήγησιν τῆς πράξεως τοῦ Βασιλείου Βουλγαροκτόνου περὶ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος, ἥτις οὐδὲν ἀπολύτως τὸ κοινὸν εἶχε πρὸς τὴν ἀρχιεπισκοπὴν τῆς Ἀΐουστινιανῆς. Ἀλλὰ μὴ ἀρκοῦμενος εἰς ταῦτα ὁ Χωματιανός, διενεόθη νὰ καταλάβῃ τὴν θέσιν πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, πρὸ τὸν νέον αὐτοκράτορα τῶν Ρωμαίων, καὶ ἐπομένως νὰ ὑποτάξῃ ὑφ' ἑαυτὸν τὸν κλῆρον τοῦ δυτικῆς βασιλείου τοῦ Θεοδώρου. Διότι ἐξίτηι ὁ κλῆρος οὗτος νὰ διοργανωθῇ ἐν τῷ κράτει τοῦ Θεοδώρου εἰς ἰδίαν Ἐκκλησίαν, αὐτοδιοικουμένην μὲν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ αὐτοκέφαλον, διότι ἐμελλεν αὕτη νὰ διατελῇ ὑπὸ τὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, ἔχουσα μόνον τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν τοὺς ἰδίους ἐπισκόπους καὶ αὐτοδιοικεῖσθαι. Ἐπὶ ἰδίῳ σκοπῷ ὑπεβόηθη κατ' ἀρχὰς τὰς προσπάθειάς ταύτας καὶ ὁ Δημήτριος Χωματιανός, διὰ τὴν ὑφίστατο ἀνάγκη ἐγκρίσεως τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ τελεσθέντων παρὰ τοῦ ἐν Νικαίᾳ πατριάρχου πρὸς πρόληψιν ἀμφισβητήσεως τῆς νομιμότητος αὐτῶν, καὶ μόνον ὅταν παρὰ τοῦ ἐν Νικαίᾳ πατριάρχου ἀντετάχθη ἄρρησις, προέκυψεν εἰς μέσον ὁ Χωματιανός μετὰ τῶν ὑπερφιάλων αὐτοῦ ἀξιώσεων.

Οἱ ψηφίσαντες τὴν σκέψιν τοῦ Θεοδώρου ἐπίσκοποι τοῦ βασιλείου αὐτοῦ συνηθόντος μετὰ τοῦ Δημητρίου Χωματιανοῦ εἰς σύνοδον ἀπηύθυναν πρὸς τὸν νέον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γερμανὸν Β' (1222—1240)· εἰς Νικαίαν μακρὸν «πιττάκιον τῶν δλων ἀρχιερέων, σχεδιασθὲν παρὰ τοῦ Ναυπάκτου». Ἐν αὐτῷ ἐδήλωσαν ὅτι ὁ βασιλεὺς Θεόδωρος δὲν θέλει ν' ἀποστέλλονται ἀρχιερεῖς ἐκ Νικαίας εἰς τὸ κράτος αὐτοῦ καὶ ζητοῦσιν, ἐπομένως, ὅπως ὁ πατριάρχης «καθάπαξ ἀπροσώπως» ὀρίσῃ, ὅπως αἱ χειροτονίαι καὶ ἐκλογαὶ τῶν ἀρχιερέων γίνωνται ὑπ' αὐτῶν ἐν τῷ βασιλείῳ καὶ ν' ἀναγνωρίσῃ τὰς γενομένας ἤδη χειροτονίας ἀρχιεπισκόπων Κερκύρας, Λευκάδος, Φαρσάλων, ὡς κατ' οἰκονομίαν ἄλλας ἀλλαχοῦ γενομένας χειροτονίας ἀνε-

1. *Επι. Ν. Δαγοπάνη*, Γερμανός Β'. Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως - Νικαίας (1222—1240), Τρίπολις 1914.

γνώρισεν ὄρισαν δὲ καὶ προθεσμίαν τρίμηνον ἀποδοχῆς τῶν προτεινομένων, ἀπειλήσαντες ἔνωσιν μετὰ τοῦ πάπα Ρώμης καὶ ὑπαγωγὴν ὑπὸ τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ δικαιοδοσίαν, ἣν ἐμελέτα ὁ Θεόδωρος. Τὸ παράδοξον τοῦτο πιττάκιον ἦτο ὑπογεγραμμένον καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀρχίδου καὶ ὑπὸ τοῦ Ναυπάκτου, ὁ τελευταῖος ὅμως ἔγραψε καὶ ἰδιαιτέρως πρὸς τὸν πατριάρχη Γερμανόν, γνώριμον ὄντα αὐτῷ ἀπὸ πολλοῦ, καὶ ὡμολόγησεν ὅτι ἡ ἀφοσίωσις αὐτοῦ πρὸς τὸν μεγαλοουρῆσαντα βασιλέα Θεόδωρον παρέσυρεν αὐτὸν εἰς ἀντικανονικὰ πράξεις, δι' ἧς ἠσθάνετο τύψεις συνειδότος καὶ ἐξῆτι συγγνώμην. Ταῦτα μαρτυροῦσιν, ὅτι ὁ Ναυπάκτου ἄκων ὑπέγραψε τὸ ἀνωτέρω αὐθαδὲς τελεσίγραφον, συντεταγμένον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Χωματιανοῦ. Οὗτος δὲ καὶ συγχαρητήριον ἐπιστολὴν ἔγραψε «πρὸς τὸν νεοχειροτετηθέντα ἐν Νικαίᾳ πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γερμανόν», ὡς «ἐλέφ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας». Δικαιολογούμενος, ὅτι ἔνεκα τῶν ἀνωμαλιῶν ἐβράδυνε νὰ γράψῃ, πληροφορεῖ ὅτι τὰ κατ' αὐτὸν καλῶς ἔχουσι διὰ τῶν ἀόκνων τοῦ βασιλέως προσπαθειῶν, δι' ὧν «τὰ ἱερὰ ἐπισκοπεῖα ποιμέσιν ἐπεκοσμήθησαν», ὅθεν εὔχεται ὑπὲρ ἐνώσεως τῶν δύο Ἑλλήνων βασιλέων, ἵνα κατασυντριβῇ ἡ λατινικὴ ἐξουσία καὶ ἐπικαλεῖται τὰς εὐχὰς τοῦ πατριάρχου. Οἷκοθεν νοεῖται ὅτι ὁ Χωματιανὸς ἠλπίζε νὰ λάβῃ εὐνοϊκὴν ἀπάντησιν, ἣτις θὰ ἦτο καὶ ἀναγνώρισις τῶν ὑπ' αὐτοῦ τελεσμένων. Ἀλλ' ὁ πατριάρχης, συγκαλέσας ἐν Νικαίᾳ σύνοδον ἐκ τεσσαράκοντα ἐπισκόπων, ἔδωκεν εἰς τὸ πιττάκιον τῶν ἀρχιερέων ἀρνητικὴν ἀπάντησιν, ἀποφανθεὶς ὅτι «οὔτε συμφέρον οὔτε εὐπρεπὲς τοῖς ὁμογενέσι δύο βασιλεῖς καὶ πατριάρχας ἔχειν». Ὑπέδειξε, δηλονότι, ὅτι οὔτε ὁ Θεόδωρος ἔπρεπε ν' ἀναγνωρίζηται ὡς βασιλεύς, οὔτε ὁ Ἀρχίδος, ἐξερχόμενος τοῦ κύκλου τῆς δικαιοδοσίας αὐτοῦ, νὰ καταλάβῃ ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς ἐν τῷ βασιλείῳ τοῦ Θεοδώρου Ἑκκλησίας, ὑπαγομένης ὑπὸ τὸ Οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον, καὶ νὰ σφετερίζηται δικαιώματα πατριάρχου στέφων καὶ χρίων βασιλεῖς. Σαφέστερον ταῦτα ὑπέδειξεν ὁ πατριάρχης Γερμανὸς ἐν τῇ ἀπαντήσῃ αὐτοῦ πρὸς τὸν «Μακαριώτατον ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας», ἀποδίδων εἰς αὐτὸν τὸν τίτλον τοῦ «Μακαριωτάτου», ὃν καὶ ἄλλοι ἀρχιεπίσκοποι εἶχον, οὐχὶ ὅμως καὶ τὸν τοῦ «ἀδελφοῦ καὶ συλλειτουργοῦ», ἔνεκα τῶν ἀντικανονικῶν αὐτοῦ πράξεων, ἧς αὐστηρῶς ἐλέγχει ἐν τῇ ἐπιστολῇ. Οὐχ ἦττον δηλοῖ ὁ πατριάρχης ὅτι ἀπονέμει συγγνώμην καὶ ὅτι ἀποστέλλει τὸν μητροπολίτην Ἀμάστριδος, συνοδικῇ ἀποφάσει, πρὸς ἐξέτασιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων τοῦ βασιλείου τῆς Ἠπείρου καὶ Μακεδονίας.

Ὁ Δημήτριος Χωματιανός, βαθύτατα αἰσθανθεὶς τὸ κατενεχθὲν κατ' αὐτοῦ πλῆγμα, ἐματαιώσε μὲν τὴν ἐξαρχικὴν ἀποστολὴν τοῦ μητροπολίτου Ἀμάστριδος, ἔγραψε δὲ βραδύτερον καὶ ἀπάντησιν πρὸς τὸν πατριάρχη Γερμανόν, δι' ἧς τελειῶς ἐξεδήλωσε καὶ τὰ φρονήματα αὐτοῦ καὶ τὰς παρα-

λόγους τάσεις. Μετὰ πολλῆς τῆς προπετείας γράφων, παριστᾷ τὰ ἐν τῇ πατριαρχικῇ πρὸς αὐτὸν ἐπιστολῇ ὡς ὑπαγορεύσεις τοῦ ἐν Νικαίᾳ Ἑλληνο βασιλέως, δικαιολογῶν δὲ τὴν γενομένην ὑπ' αὐτοῦ χρίσιν καὶ στέφιν τοῦ Θεοδώρου, λέγει ὅτι προέβη εἰς τὴν πρᾶξιν ταύτην συνελεύει τῆς ἀποφάσεως τῶν ἐν Ἄρτῃ συνελθόντων ἀρχιερέων, ἕνεκα τῆς ὑπεροχῆς τῆς τοῦ θρόνου αὐτοῦ (τοῦ Δημητρίου Χωματιανοῦ) μεγαλειότητος, καὶ ὅτι παράδειγμα τοιαύτης μὴ συμβιβαστέας τελείως πρὸς τὴν ἀκριβείαν τῶν κανόνων πράξεως ἔχει τὰς ἐν Νικαίᾳ γενομένας ἀναγορεύσεις καὶ προχειρίσεις βασιλέως καὶ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Διὰ μακρῶν δὲ ὑποδεικνύων ὅτι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπιτρέπεται ἡ «οἰκονομία», τῶν περιστάσεων ἐκάστοτε ἐπιβαλλουσῶν αὐτήν, ἀπορεῖ πῶς ὁ πατριάρχης Γερμανὸς ἐπεκλήρωσεν εἰς ἑαυτὸν τὸ δικαίωμα τοῦ κατασκευάζειν μύρον, ἐνῶ τοῦτο, λέγει, δύναται πᾶς ἐπίσκοπος νὰ κατασκευάσῃ καὶ δὲν εἶναι ἄκυρον ἐκεῖνο, ὅπερ δὲν ἀποστάζει ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλὰ προχωρῶν πειρᾶται νὰ δείξῃ, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ρα' Νεαρᾶς τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὅλως ἀνιστορήτως, ὅτι ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ Α' Ἰουστινιανῆς, οὕσα ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν πάσης Βουλγαρίας ἐν τῇ σειρᾷ τῶν πατριαρχικῶν θρόνων, ἤρχετο τρίτη, προηγουμένη τοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας, ἐπὶ πλέον δ' ὅτι ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Α' Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας, ὡς βικάριος τοῦ πάπα, εἶχε τὸ δικαίωμα τοῦ στέφειν βασιλεῖς. Οὐδόλως ἄρα παράδοξον ὅτι, τοιαῦτά τινα περὶ τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ ἔχων φρονήματα, μετεχειρίσθη ἐν πρακτικοῖς ἐπὶ ἄλλῃ περιστάσει περὶ ἑαυτοῦ τὴν φράσιν «δεσποτικὴ θεία μεγαλειότης». Δὲν ἐθεώρει πλέον ἑαυτὸν ἀπλῶς πατριάρχῃν, ἀλλὰ καὶ πατριάρχου ἀνώτερον, οἷον ὑπελάμβανε τὸν πάπαν. Θέλων δὲ νὰ παραστήσῃ τὸν πατριάρχῃν ἀντικανονικὰς τολμήσαντα πράξεις, ἀναμνησκαται τῆς ἰδρύσεως τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Πεκίου, ἣν θεωρεῖ ἐπέμβασιν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος. Ἐν γένει δὲ ὁ Δημήτριος Χωματιανὸς ἐκ τῶν ἐπιστολῶν καὶ ἐνεργειῶν αὐτοῦ καταφαίνεται ὅτι ἐξήτει νὰ στηρίξῃ τὴν θεωρίαν ὅτι ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως οὐδεμίαν πλέον δικαιοδοσίαν εἶχεν ἐν τῷ δεσποτάτῳ τῆς Ἡπείρου, τῷ ἐπεκταθέντι διὰ τοῦ Θεοδώρου Κομνηνοῦ μέχρι Θεσσαλονίκης, μόνῃ δὲ ἡ δρθόδοξος πίστις συνέδεε τὸν πατριάρχῃν πρὸς τοὺς ἐπισκόπους τοῦ δεσποτάτου. Διότι ἡ Ἐκκλησία ἔπρεπε νὰ μείνῃ ἐλευθέρη καὶ αὐτόνομος, ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοῦ Πατριαρχείου. Τῆς Ἐκκλησίας ὁμως ταύτης ἐξήτησε νὰ ἐξουσιάσῃ ὁ Δημήτριος Χωματιανός, ὡς ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος καὶ πάσης Βουλγαρίας.

Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ κατέπεσε τὸ θεμέλιον, ἐφ' οὗ ἐστήριξε τὸ φανταστικὸν αὐτοῦ οἰκοδόμημα ὁ Χωματιανός. Τῷ 1230 ὁ Θεόδωρος Δούκας Ἄγγελος Κομνηνὸς ἠττήθη καὶ ἠγματοῖσθη ὑπὸ τοῦ Βουλγάρου τσάρου Ἀσάν. Ἡ Θεσσαλονικὴ καὶ μικρὸν μέρος τοῦ δεσποτάτου ἀφέθη εἰς τὸν ἀδελφὸν τοῦ Θεοδώρου Μανουήλ, γαμβρὸν ὄντα τοῦ Ἀσάν, ἀλλὰ

τὸ μέγιστον μέρος τοῦ δεσποτάτου προσήρτησαν εἰς τὸ ἑαυτῶν κράτος οἱ Βούλγαροι, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Ἀχρίδος, ἣν ἐπὶ δεκαπενταετίαν ἐκράτησαν. Ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδος δὲν διελύθη, ὁ δὲ νέος δεσπότης τῆς Ἠπείρου Μανουὴλ ἔσπευσε ἀμέσως ν' ἀποκατάστησιν τὰς σχέσεις τῶν ἐν τῷ δεσποτάτῳ ἐπισκόπων μετὰ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, δεχθεὶς ὡς ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ τὸν μητροπολίτην Ἀγκύρας Χριστοφόρον, κατὰ τινῶν ἐνεργειῶν τοῦ ὁποίου διεμαρτυρήθη ὁ Χωματιανός. Ὁ Ἰωάννης Ναυπάκτου παρητήθη τῆς θέσεως αὐτοῦ, ὡς καὶ πρότερον δὲ ἡ μητρόπολις Ναυπάκτου ἐτάχθη ἐν ταῖς μητροπόλεσι τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου. Μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Ἀχρίδος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων (1251) παρέμεινε ἡ ἀρχιεπισκοπὴ ὡς αὐτοκέφαλος, ἐνισχυθεῖσα κατόπιν ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ καὶ τοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου διὰ πολλῶν προνομίων, ἕνεκα τῆς ὅλως ἔξαιρετικῆς σημασίας αὐτῆς. Ἐν τῇ ἀρξαμένη δὲ πνευματικῇ ἀναγεννήσει τῶν ἐπαρχιῶν ἐκείνων, ἐκτὸς ἄλλων, ἰδρῦθη περὶ τὰ ἔτη 1270 — 75 ἐπὶ τῶν τελευταίων προβολῶν τοῦ Μενοκέως ὄρους ΒΑ. τῶν Σερρών ἢ Μονῆ τοῦ Τιμίου Προδρόμου ὑπὸ Ἰωαννικίου, εἶτα Ἐπισκόπου Ἐζεβῶν γενομένου, καὶ τοῦ ἀνεψιοῦ αὐτοῦ Ἰωακείμ, εἶτα Ἰωάννου Ἐπισκόπου Ζιχνῶν. Ἡ Μονὴ αὕτη ὑπῆρξε σπουδαιότατον πνευματικὸν κέντρον¹. Ἡ δὲ πρωτεύουσα τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου Ἄρτα ἐκοσμήθη διὰ λαμπρῶν χριστιανικῶν μνημείων, ἐν οἷς ἐξέχουσιν ὁ ναὸς τῆς Παρηγορητίσσης, κτισθεὶς μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1289 — 1296 ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου, πρωτοτόκου υἱοῦ τοῦ Δεσπότη Μιχαὴλ β'. καὶ τῆς συζύγου του Ἄννης, αἱ Μοναὶ Κάτω Παναγιά καὶ αἱ Βλαχέρναι, κτισθεῖσαι πρὸ τοῦ ναοῦ τῆς Παρηγορητίσσης ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Δεσπότη Μιχαὴλ β'. (1287—1271), ὁ ναὸς τῆς ἁγίας Θεοδώρας, κτισθεὶς ὑπὸ τῆς συζύγου τοῦ Μιχαὴλ Θεοδώρας, τιμηθεῖσης ὡς ἁγίας, ἐπ' ὀνόματι ἀρχικῶς τοῦ ἁγίου Γεωργίου, μετὰ τῆς περὶ αὐτὸν γυναικειᾶς Μονῆς, τέλος ὁ μικρὸς ναὸς τοῦ ἁγίου Βασιλείου, κτίσμα τοῦ ἰδ' αἰῶνος. Οἱ ἀνωτέρω ναοὶ εἶναι κεκοσμημένοι διὰ λαμπρῶν μωσαϊκῶν εἰκόνων, ἔχουσι δὲ μεγάλην καλλιτεχνικὴν ἀξίαν².

Μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς κυριαρχίας τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου

1. Χριστοφόρου ἠγουμένου, Προσκυνητᾶριον τῆς ἐν Μακεδονίᾳ παρὰ τῇ πόλει Σερρών ἱερᾶς Μονῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου, Λειψία 1904. Πρβλ. γενικῶς: *Franz Dölger, Die Urkunden des Johannes Prodromos Klosters bei Serrai (Sitzungsberichte der Bayr. Akad. der Wissenschaften. Phil. hist. Abt. Jahrg. 1935. Heft 9) München 1935.*

2. Περὶ τῶν χριστιανικῶν μνημείων τῆς Ἄρτης ἴδε τὰς ἐπιστημονικὰς ἐρεῦνας τοῦ Ἀναστασίου Ὁρλάνδου, ἐν Ἀρχαιολογικῷ Δελτίῳ (1921), ἐν Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς Ἑταιρείας (1923), ἐν Ἠπειρωτικοῖς Χρονικοῖς, ἐν Ἀρχεῖῳ τῶν Βυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος, τομ. Β', τευχ. 1, 1936. Πρβλ. γενικῶς περὶ τῆς Ἄρτης, *Σεραφεῖμ Βυζαντινίου* (μητροπολίτου Ἄρτης) Δοκίμιον ἱστορικῆς περιλήψεως τῆς πόλεως Ἄρτης, Ἀθήναι 1884.

ἐπὶ τῆς Μακεδονίας ἐτέθη τέραμα εἰς τὰ κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα συνταράξαντα αὐτὴν ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα, ἅτινα, προκληθέντα ὑπὸ τῆς ἀδοκίμου παρεισδύσεως τῶν Λατίνων εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων προξενηθέντων αὐτῇ κακῶν, ἠπέλησαν νὰ διασπᾶσιν τὴν ἐνότητα τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Τὰ μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τῇ 15 Αὐγούστου 1261 ἀνέκτησαν οἱ Ἕλληνες τὴν Κωνσταντινούπολιν, οὕτω δὲ ἀποκατεστάθη καὶ ἡ Ἐκκλησία, ἐπανελθόντος εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τοῦ Ἀρσενίου Αἰτωριανοῦ 1255—1259, 1261, —1267). Ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἀπὸ ἐκκλησιαστικῆς ἀπόψεως ἐξαιρετικῶς ἀνδειχθῆ ἡ Μονεμβασία, ἕνεκα τῆς πολιτικῆς αὐτῆς σημασίας. Ἐπὶ τοῦ Μιχαῆλ Παλαιολόγου, γενομένης νέας διατάξεως τῶν ἐπαρχιῶν, προήχθη εἰς μητρόπολιν ἡ ἐπισκοπὴ Μονεμβασίας, ὑπὸ τὴν μητρόπολιν Κορίνθου τέως ὑπαγομένη. Ὁ τοῦ Μιχαῆλ διάδοχος Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος (1282—1328) δι' εἰδικοῦ χουσοβούλλου παρεχώρησεν ἐξαιρετικὰς προνομίας εἰς τὸν μητροπολίτην Μονεμβασίας, φέροντα τὸν τίτλον «ἐξάρχου πάσης Πελοποννήσου». Βραδύτερον (1354) ἀπεστάλη ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ εἰς Κόρινθον ὀρθόδοξος μητροπολίτης φέρων τὸν τίτλον «ἐξάρχου πάσης Ἀχαΐας», ἀλλὰ μὴ δυνάμενος οὗτος νὰ διαμένῃ ἐν τῇ λατινοκρατουμένῃ Κορίνθῳ, εἶχε τὴν ἔδραν αὐτοῦ ἐν τῇ μονῇ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου. Εἰς αὐτὴν δὲ ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ΣΤ' Καντακουζηνὸς (1341—1359), διὰ χουσοβούλλου ἐχορήγησε πολλὰς προνομίας, ἀνανεώσας τὰς δωρεὰς τῶν προκατόχων τοῦ Ἀνδρονίκου Β' (1282—1328) καὶ Ἀνδρονίκου Γ' (1328—1341).

Ἐν Ἀθήναις ἡ δυναστεία τῶν Ἀτζαϊώλων ἐπέτρεψε τὴν ἐγκατάστασιν ὀρθοδόξου μητροπολίτου, χωρὶς ὅμως ν' ἀπομακρυνθῆ καὶ ὁ Λατῖνος, ὅστις παρέμεινε μέχρι τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως (1560) καὶ χωρὶς νὰ παραχωρηθῆ εἰς τὸν ὀρθόδοξον ὁ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως μητροπολιτικὸς ναός. Ὁ ὀρθόδοξος μητροπολίτης Ἀθηναίων, μικρὸν κατὰ μικρὸν, ἠδυνήθη νὰ καταλάβῃ πᾶσας τὰς ἐπισκοπὰς τῆς μητροπόλεως, ἔφερε δὲ κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα τὸν τίτλον «ἐξάρχου πάσης Ἑλλάδος, προέδρου Θηβῶν καὶ Νέων Πατρῶν».

Καθ' ὃν περίπου χρόνον ἐγκαθιδρύετο ὀρθόδοξος μητροπολίτης ἐν Ἀθήναις, οἱ Βενετοὶ, καταλαβόντες τὴν Μεθώνην καὶ Κορώνην ἐν Πελοποννήσῳ, ἐπέτρεψαν νὰ μεταβῶσιν εἰς αὐτὰς ὀρθόδοξοι ἐπίσκοποι. Ἐπὶ πλέον ἐπετράπη ὑπὸ τῶν Βενετῶν νὰ χειροτονῶνται οὐ μόνον ἐν Μονεμβασίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν Μεθώνῃ καὶ Κορώνῃ οἱ ὀρθόδοξοι ἱερεῖς τῆς Κρήτης, στερουμένης ἰδίου ὀρθοδόξου ἐπισκόπου. Καὶ εἰς τὴν Ναύπακτον, ἣν κατέλαβον οἱ Ἀλβανοὶ ἐκδιώξαντες τοὺς Λατίνους, ἀποκατεστάθη ὀρθόδοξος μητροπολίτης ἑδρευὼν ἐν Ἄρτῃ, προήχθη δὲ περὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς μητροπολίτην ὁ ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων, ὑπὸ τὸν Ναυπάκτου τελῶν, καὶ οὕτως ἐνεφανίζετο διὰ τὴν Ἠπειρον καὶ τὴν ἀπέναντι λατινοκρατουμένην Κέρκυραν νέον σπου-

δαιότατον ἐκκλησιαστικὸν κέντρον. Καὶ εἰς τὴν Λάρισαν μετέβη Ἕλλην ὀρθόδοξος μητροπολίτης, μετὰ τὴν κατάληψιν ὑπὸ τῶν Σέρβων τῆς Θεσσαλίας, ὅποτε ἤρξαντο ἰδρυσόμεναι αἱ περιφημοὶ μοναὶ τῶν Μετεώρων. Τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως ἀποκαθίστατο οὕτως εἰς τὴν πρὸ τῶν Σταυροφοριῶν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ. Μόνον αἱ ξενοκρατούμεναι νῆσοι παρέμειναν ἐκτὸς τῆς δικαιοδοσίας ταύτης, ἀλλ' ἡ τυεργετικὴ αὐτοῦ δρασίς ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας ἐξικνεῖται καὶ μέχρις αὐτῶν διὰ τοῦ πιστοῦ εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν κλήρου. Ἐνιαχοῦ ἐξηκολούθουν ἀπηνεῖς κατὰ τῶν ὀρθοδόξων διωγμοί, ἰδίως ἐν Κύπρῳ καὶ ἐν Κρήτῃ. Ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν Ἀνθιμος, ἀποσταλεὶς εἰς Κρήτην ὑπὸ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ὡς «πρόεδρος Κρήτης» πρὸς παραμυθίαν τῶν ὀρθοδόξων καὶ στήριξιν αὐτῶν, συνελήφθη ἀξιώσει τοῦ λατινικοῦ κλήρου, ὑπὸ τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν καὶ καθείρχθη ἐν ὑπογείῳ, ἔνθα καὶ ἐτελεύτησε τὸν βίον μαρτυρικῶς. Ὅμοίως ἀπέθανον καὶ ἐν Κρήτῃ καὶ ἀλλαχοῦ πολλοὶ ἕτεροι ὀρθόδοξοι κληρικοὶ τε καὶ λαϊκοί, διωκόμενοι ὑπὸ τῶν Λατίνων. Οὐχ ἦττον ἡ ὀρθοδοξία ἐσφίζετο.

Αἱ Σταυροφορίαι διήρουναν τὸ χάσμα μεταξὺ τῶν δύο τμημάτων τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, τοῦ δυτικοῦ καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ. Δυστυχῶς, οἱ ἐπίσκοποι Ρώμης, ἀντὶ νὰ βοηθήσωσι τὴν κινδυνεύουσαν Ἀνατολήν, προὐκάλεσαν συζητήσεις περὶ ἐνώσεως καὶ καθ' ἃς στιγμᾶς ὁ Τοῦρκος κατακτητὴς ἔκρουε τὰς πύλας τῆς Πόλεως.

Ἡσυχαστικαὶ ἔριδες. Καὶ μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, τὸ μείζον μέρος τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἐξηκολούθει κατεχόμενον ὑπὸ τῶν Φράγκων, ὑφ' οὓς διετελεῖ ὑπόδουλος καὶ ἡ ἐν αὐταῖς Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία. Ἐνίσχυε δὲ αὐτὴν τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον. Ἀλλ' εὐθὺς μετὰ τὴν ἀνάκτησιν ἤρξαντο νέαι ἀπόπειραι πρὸς ἔνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἡ Λατινικὴ Ἐκκλησία, μὴ δυνηθεῖσα νὰ ἔξαναγκάσῃ τοὺς Ὀρθοδόξους Ἕλληνας εἰς ὑποταγὴν, εἶχε στραφῆ πρὸς τὴν Νίκαιαν καὶ ἐζήτητε νὰ διαπραγματευθῇ τὰ ζητήματα τῆς ἐνώσεως μετὰ τῶν ἐκεῖ βασιλέων καὶ πατριαρχῶν. Νῦν ὁμως τὴν πρωτοβουλίαν τῶν διαπραγματεύσεων ἀναλαμβάνει ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ὅστις ἐζήτησε δι' αὐτῶν νὰ προλάβῃ πᾶσαν ἐκ τῆς Δύσεως κίνησιν πρὸς ἐπανάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν ἐκδιωχθέντων Φράγκων. Τῶν διεξαχθειῶν συζητήσεων ἡ ἐν τῇ κυρίῳ Ἑλλάδι Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἔμεινε, κατ' ἀνάγκην, ἀμέτοχος, ἀλλ' οὕτως ἢ ἄλλως τὰ ἐξ αὐτῶν προκύπτοντα γεγονότα εὗρισκαν καὶ ἐν αὐτῇ ζωνρὰν ἀπήχησιν.

Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, εὐρὼν ὁμόφρονα καὶ συμπράκτορα τὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννην Βέκκον (1275—1282), κατ' ἀρχὰς μὲν ἀντίθετον πρὸς τὴν ἐπιδιωκομένην μετὰ τῶν Λατίνων ἔνωσιν, εἶτα δὲ ἐνθερμόν αὐτῆς ὑπέμαχον γενόμενον, καὶ ἀποδεχθεὶς τὰς σχετικὰς περὶ ἐνώσεως ἢ μᾶλλον τῆς ὑποταγῆς τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας

ὑπὸ τὴν Ρωμαϊκὴν ἀποφάσεις τῆς ἐν Λογδούνῳ τῷ 1274 συνελθούσης συνόδου, ἠθέλησε νὰ ἐπιβάλλῃ αὐτὰς διὰ τῆς βίας πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, προὐκάλεσε δὲ μεγίστην ἀνωμαλίαν καὶ διαταραχὴν ἰδίως ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἀποθανόντος τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου (1281) ὁ διάδοχος αὐτοῦ Ἀνδρόνικος Β' (1281—1332), ἀνήγειρεν ἐκ βάθρων τὴν μονὴν Ξηροποτάμου καὶ μεγάλην ἐπεδείξατο εὐνοίαν πρὸς τὸ Ἅγιον Ὄρος. Καὶ αἱ μὲν μάταιαι ἀπόπειραι πρὸς ἔνωσιν ἐξηκολούθησαν συνταράσσουσαι τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν, κατὰ δὲ τὸν ΙΔ' αἰῶνα ἰδιαιτέραν διαταραχὴν προὐκάλεσαν ἐν Ἁγίῳ Ὄρει καὶ ἀλλαχοῦ αἱ λεγόμεναι «ἡσυχαστικαὶ» ἔριδες. Ἀνεκαθεν ὑπῆρχον μεταξὺ τῶν μοναχῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους οἱ ἐφαρμοζόντες ἐν τῇ ἀσκήσει αὐτῶν μυστικιστικὰς τινὰς θεωρίας, στηριζόμενας ἐπὶ τῶν εἰς τὸν Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην ἀποδιδόμενων συγγραμμάτων. Ταύτας ὑπεστήριξε καὶ ὁ Συμεών, ὁ νέος Θεολόγος († 1042), μετ' αὐτὸν δὲ κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα ὁ Γρηγόριος Σιναΐτης († 1346) μονάσας ἐν Κύπρῳ καὶ ἐν Σινῶ, εἶτα δὲ δι' Ἱεροσολύμων μεταβὰς εἰς Κρήτην εὔρε διδάσκαλόν τινα τῆς «ἡσυχίας» τὸν μοναχὸν Ἀρσένιον, παρ' οὗ ἐδιδάχθη ταύτην μεταβὰς δ' εἰς Ἅγιον Ὄρος μετέδωκεν εἰς τοὺς ἐκεῖ μοναχοὺς τὸν τρόπον τῆς ἡσυχαστικῆς ἀσκήσεως. Οὗτος συνίστατο εἰς τὴν νοερὰν προσευχὴν, καὶ μυστικὴν θεωρίαν τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ μοναχοὶ τινες, παραμορφώσαντες τὸν τρόπον τῆς προσευχῆς ταύτης καὶ περιορίζαντες αὐτὴν ἀπλῶς εἰς τὴν ἐντεταμένην καὶ ἐπίμονον θεωρίαν τοῦ ὀμφαλοῦ πρὸς κατόπτεισιν «ἄβλου» φωτός, προὐκάλεσαν τὰ σκώμματα τοῦ ἐκ Καλαβρίας τῆς Ἰταλίας μοναχοῦ Βαρλαάμ, δόντες ἀφορμὰς εἰς τὰς οὕτω κληθείσας «ἡσυχαστικὰς» ἔριδας. Ὑπὲρ τῆς «ἡσυχίας» ἐξεδηλώθη διαπρεπὴς μοναχὸς τοῦ Ἁγίου Ὄρους, ὁ Γρηγόριος Παλαμαῆς, ἄλλοι δὲ μετὰ τοῦ Βαρλαάμ ἐπετέθησαν κατ' αὐτῆς. Τὸ ζήτημα περιεστρέφετο κυρίως περὶ τὸ ἂν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ὁρατὸν εἰς τοὺς αἰσθητοὺς ὀφθαλμοὺς τὸ θεῖον καὶ ἄκτιστον φῶς, ὅπερ καὶ οἱ μαθηταὶ τοῦ Σωτῆρος εἶδον κατὰ τὴν μεταμόρφωσιν αὐτοῦ ἐν Θαβώρ. Κατόπιν τὸ ζήτημα περιεστράφη περὶ τὸ ἂν μόνῃ ἢ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ ἢ καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ εἶναι μεθεκτὴ. Ὁ Βαρλαάμ καὶ οἱ ἀκολουθήσαντες αὐτὸν περιέπεσαν εἰς πλάνας, καὶ ἐνίκησε μὲν ὁ Γρηγόριος Παλαμαῆς κατὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκροτηθεῖσαν σύνοδον (1341), ἐνίκησεν ἐφεξῆς καὶ ἐν δευτέρῳ συνόδῳ, κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος συνελθούσῃ, τὸν ὑποστηρίζοντα τὰς θεωρίας τοῦ Βαρλαάμ Γεώργιον Ἀκίνδυνον, ἀλλ' αἱ ἐπακολουθήσασαι ραγδαίαι δυναστικαὶ μεταβολαὶ ἐν τῷ αὐτοκρατορικῷ θρόνῳ τοῦ Βυζαντίου προὐκάλεσαν τὴν συγκρότησιν νέων συνόδων (1345, 1347), καθ' ἃς ἡ νίκη ἐδίδετο εἰς τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Γρηγορίου Παλαμαῆ, μεγάλως ταλαιπωρηθέντος.

(Ἐπεται συνέχεια)